

ЩОДО ДЕЯКИХ СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНИХ ЗАХОДІВ ЗАПОБІГАННЯ ШАХРАЙСТВУ У СФЕРІ ТУРИЗМУ УКРАЇНИ

ON SOME SPECIAL CRIMINOLOGICAL FRAUD PREVENTION MEASURES IN THE TOURISM SPHERE OF UKRAINE

Нестерова І.А.,
*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри кримінального права та процесу
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Стаття присвячена кримінологічному аналізу окремих заходів запобігання злочинності в галузі туризму, а саме спеціально-кримінологічних заходів шахрайства в цій сфері. Автор звертає увагу, що спеціально-кримінологічне запобігання злочинності у сфері туристичного бізнесу полягає в цілеспрямованій діяльності державних органів, громадських організацій, соціальних груп та окремих громадян, спрямованій на усунення причин та умов вказаної злочинності, а також недопущення вчинення таких злочинів на різних стадіях протиправної поведінки.

Доведено, що спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинності у сфері туристичного бізнесу можна класифікувати на соціально-економічні (зменшення податкового навантаження, підвищення мінімального розміру фінансового забезпечення відповідальності туристичних агентів); правові (удосконалення профільного законодавства, що регулює туристичну діяльність, та кримінального законодавства в частині протидії таким злочинам); культурно-виховні (інформування населення про безпеку стати жертвою шахрайства чи торгівлі людьми); організаційно-управлінські (підвищення професійного рівня працівників органів державної влади, на яких покладено функції запобігання та протидії злочинам, які розглядає автор статті, вдосконалення взаємодії правоохоронних органів та інститутів громадянського суспільства).

Обґрунтовано, що заходи спеціально-кримінологічного запобігання злочинності у сфері туризму відрізняються залежно від специфіки вчинення у вказаній сфері конкретних діянь (шахрайств, торгівлі людьми, корупційних злочинів, ухиляння від сплати податків).

Доведено, що заходи, спрямовані на запобігання вчиненню у вказаній сфері шахрайств, повинні включати вдосконалення профільного законодавства; підвищення мінімального розміру фінансового забезпечення відповідальності туристичного оператора і туристичного агента; впровадження недержавної добровільної сертифікації туристичних агентів; впровадження Кодексу усталеної ділової практики та правил професійної етики суб'єктів туристичної діяльності; широке інформування населення про цю проблему, акцентування уваги на конкретних рекомендаціях про те, як не стати жертвою шахрайства; протидія надмірній м'якості судової репресії; призначення судами покарання у вигляді позбавлення права займатися певною діяльністю особам, які вчинили шахрайські дії у сфері, що розглядається.

Ключові слова: злочинність, кримінологічний аналіз, туризм, шахрайство, спеціально-кримінологічні заходи, запобігання, протидія.

The article is devoted to the criminological analysis of certain crime prevention measures in the field of tourism, namely the special criminological fraud measures in this sphere. The author pays attention to the fact that the special criminological prevention of crime in the sphere of tourism business is the purposeful activity of state bodies, public organizations, social groups and individual citizens aimed at eliminating the causes and conditions of the said crime, as well as preventing the commission of the crimes at different stages of crime behavior.

It is proved that special criminological measures of crime prevention in the sphere of tourist business can be classified into socio-economic ones (reduction of tax burden, increase of minimum size of financial support of travel agents' liability, etc.); legal (improvement of the profile legislation regulating tourist activity and the criminal legislation regarding the counteraction to the crimes in question); cultural and educational activities (informing the population about the risk of becoming a victim of fraud or human trafficking, etc.); organizational and managerial (raising the professional level of employees of state authorities, which are charged with the function of preventing and counteracting the crimes in question, improving the interaction of law enforcement agencies and civil society institutions, etc.).

It is substantiated that the special criminological prevention measures in tourism sphere differ depending on the specifics of the crime (fraud, trafficking, corruption, tax evasion, etc.).

It has been proven that fraud prevention measures aimed at preventing fraud in this sphere should include: the relevant legislation improving; raising the minimum amount of financial security for the liability of the tour operator and travel agent; introduction of non-state voluntary certification of travel agents; implementation of the Code of the established business practice and rules of professional ethics of tourist activity subjects; widespread public awareness of the issue, focusing on specific recommendations on how not to become a fraud victim; the excessive softness of judicial repression counteracting; the imposition by the courts of a penalty in the form of deprivation of the right to engage in certain activities by persons who have committed fraudulent activities in this sphere, etc.

Key words: crime, criminological analysis, tourism, fraud, special criminological measures, prevention, counteraction.

Постановка проблеми. Спеціально-кримінологічне запобігання злочинності у сфері туристичного бізнесу полягає в цілеспрямованій діяльності державних органів, громадських організацій, соціальних груп та окремих громадян, спрямованих на усунення причин та умов вказаної злочинності, а також недопущення вчинення таких злочинів на різних стадіях протиправної поведінки.

Спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинності у сфері туристичного бізнесу можна класифікувати на соціально-економічні (заохочення суспільно-корисних форм економічної поведінки, зменшення податкового навантаження, підвищення мінімального розміру фінансового забезпечення відповідальності туристичних агентів); правові (удосконалення профільного законодавства, що регулює туристичну діяльність, та кримінального законодавства в частині протидії таким злочинам); культурно-виховні (роз'яснення норм профільного

законодавства, інформування населення про безпеку стати жертвою шахрайства чи торгівлі людьми, стимулювання законотворчої поведінки платників податків); організаційно-управлінські (поліпшення прикордонного контролю, підвищення професійного рівня працівників органів державної влади, на яких покладено функції запобігання та протидії таким злочинам, посилення взаємодії між правоохоронними органами, вдосконалення взаємодії правоохоронних органів та інститутів громадянського суспільства).

Стан дослідження. Окремим аспектам дослідження спеціально-кримінологічних заходів протидії злочинності в різних сферах приділяли увагу в своїх дослідженнях зарубіжні та вітчизняні вчені С.М. Алфьоров, М.Г. Вербеньський, В.В. Голіна, І.М. Даньшин, Т.А. Денисова, В.О. Іващенко, О.Г. Кальман, Я.Г. Лизогуб, О.В. Лисодед, О.В. Наден, А.М. Орлеан, О.А. Поліщук, К.Л. Попов,

В.М. Попович, Є.Д. Скулиш, В.І. Шакун, Г.Й. Шнайдер та інші. Однак у вітчизняних дослідженнях проблему спеціально-кримінологічних заходів та їх місця в системі запобігання злочинності саме в цій сфері досліджено не досить добре.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження окремих заходів запобігання злочинності в галузі туризму, а саме спеціально-кримінологічних заходів шахрайства в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Заходи спеціально-кримінологічного запобігання злочинності у сфері туристичного бізнесу відрізняються залежно від специфіки вчинених в цій сфері конкретних діянь. Авторка розгляне деякі з перерахованих заходів детальніше.

Пріоритетним заходом, спрямованим на запобігання вчиненню у вказаній сфері *шахрайствам*, авторка вважає вдосконалення профільного законодавства. Експерти ставлять питання про доцільність підвищення мінімального розміру фінансового забезпечення відповідальності туристичних операторів, який натеper становить суму, еквівалентну 20 000 євро¹. Цієї суми вистачить для того, щоб гарантувати повноцінний відпочинок за кордоном лише 10 туристам. Висловлюється точка зору, згідно з якою покриття фінансової відповідальності туристичних операторів перед туристами необхідно встановити на рівні 10% від річного обігу кожного з них [2]. Гарантія повинна бути ліквідною, а забезпечення – гарантувати платоспроможність туристичного оператора, але не виступати бар'єром для входу на ринок невеликих суб'єктів [3].

Авторка вважає таку пропозицію цілком обґрунтованою, інакше й у майбутньому не уникнути ситуацій, коли туристи не зможуть отримати компенсацію за заподіяні їм збитки через зіпсований відпочинок. Іншим варіантом реального забезпечення прав та законних інтересів туристів може бути страхування туристичного оператора на випадок його неплатоспроможності на велику суму залежно від обсягу реалізації туристичного продукту за рік [4].

Слід погодитись також із тими, які підкреслюють, що сума фінансового забезпечення відповідальності не має стояти на першому місці при визначенні туристичного оператора і туристичного агента. Насамперед повинен бути досвід хоча б кількох років роботи на туристичному ринку, має бути якісний туристичний продукт, надійна репутація. Туристичний оператор має народитися в конкурентній боротьбі в ринковому середовищі, а не просто стати ним за гроші [5].

Авторка вважає за доцільне також підвищити мінімальний розмір фінансового забезпечення відповідальності туристичного агента, який становить суму, еквівалентну 2000 євро (ст. 15 Закону України «Про туризм»). Зрозуміло, що відповідна ідея туристичними агентами навряд чи буде сприйнята позитивно. Авторка переконана, що інтереси споживачів туристичних послуг при прийнятті відповідного рішення для держави повинні бути пріоритетними. Нехай кількість туристичних агентств стане дещо меншою, але відсіянні будуть ті з них, які не спроможні реально покрити своєю відповідальністю збитки, що можуть бути заподіяні туристу. Нині ж мінімальний розмір фінансового забезпечення відповідальності туристичного агента становить вартість одного відпочинку на дорогому зарубіжному курорті, що навряд чи можна визнати прийнятним. Можливо, розмір фінансової гаран-

тії повинен залежати не лише від виду туристичної діяльності, але й від обсягу туристичних послуг, що надаються.

Слушною є точка зору професора Д.О. Гетманцева, який з метою забезпечення стабільності і прозорості роботи туристичних операторів як суб'єктів, які становлять основу туристичного ринку, пропонує запровадити обов'язковий аудит туристичних операторів аудиторськими компаніями, визначеними на підставі їхньої репутації відомством, на яке покладено функції управління сферою туризму, оприлюднення підтвердженої аудиторами фінансової звітності туристичних операторів. Крім того, як вважає вказаний дослідник, варто розглянути можливість запровадження для туристичних операторів певні фінансово-економічні нормативи (платоспроможності, ліквідності), які вже давно запроваджені на ринках, що оперують чужими грошми [3].

Д.О. Гетманцев зазначає, що за кордоном гарантії добросовісності туристичних операторів, в тому числі й заборона на нецільове використання грошей туристів оператором, прямо прописані в законодавстві. Такі норми, для прикладу, є в США, що дозволяє значно обмежити діяльність шахраїв на ринку. При цьому, якщо туристичний оператор в силу об'єктивних обставин не може негайно переказати партнеру (готелю, авіакомпанії) отримані від клієнта кошти, він зобов'язаний зберігати їх на спеціальному трастовому рахунку в банку, не використовуючи взагалі. Наприклад, у Каліфорнії туристичний оператор не може одержати навіть своєї комісійної винагороди доти, доки документи, які засвідчують право на тур (наприклад авіаквитки), не будуть на руках у туриста [3]. Подібні обмеження в перспективі доцільно запровадити й в Україні.

У жовтні 2010 року ліцензування туристично-агентської діяльності було скасовано; натеper ліцензуванню підлягає лише туристично-операторська діяльність. Рішення законодавця скасувати обов'язкове ліцензування туристично-агентської діяльності у професійному середовищі було сприйнято неоднозначно. Так, ліцензування є одним з основних регуляторів якості туристичних послуг [6; 7, с. 124]. З огляду на це більшість споживачів туристичного продукту, а також власників туристичного бізнесу, вказані нововведення зустріли негативно, побоюючись, що «скасування ліцензійних вимог до туристичних агентів призведе до того, що будь-яка фізична особа матиме право в будь-якому місці надавати туристичні послуги і при цьому не нести відповідальності за їхню якість» [7, с. 121; 8].

Крім того, поява на туристичному ринку значної кількості нових туристичних агентів, зокрема й тих, які відверто займатимуться шахрайськими аферами, призведе до недобросовісної конкуренції (фальшивої реклами, демпінгових цін, антиреклами проти конкурентів), результатом чого стане виведення з ринку значної частини чесних фірм, зниження рівня довіри туристів до туристичних компаній [7, с. 122].

Також наголошувалося, що ліцензування давно не виконує функцій, покладених на нього Законами України «Про туризм» та «Про ліцензування видів господарської діяльності». Пов'язано це насамперед зі згаданими вище вимогами Закону України «Про туризм», згідно з якими основна відповідальність за якість туристичних послуг покладається на туристичного оператора.

Економісти зазначають, що «фактично ліцензування діяльності туристичних агентів не забезпечувало дієвого контролю за якістю надання туристичних послуг і не стимулювало зростання рівня обслуговування, тому з часом перетворилося на перевірку відповідності певним формальним вимогам» [7, с. 121]. На цьому наголошували також експерти з туризму [9]. До того ж Д.С. Машлякевич та О.М. Литвинов справедливо підкреслюють, що «чим менше ліцензій потрібно надати й чим менше дозволів

¹ Законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» щодо удосконалення державної політики в сфері туризму» від 20.04.2018 № 8317 передбачає скасування вимоги про отримання фінансового забезпечення туристичними агентами та істотно збільшити розмір такого забезпечення для туристичних операторів (до 10% від загальної вартості послуг туристичного обслуговування з виїзного туризму, наданих за рік, що передусе року отримання фінансового забезпечення). Для новоствореного туристичного оператора – 50 000 євро. Але натеper документ не прийнятий.

потрібно одержати, тим менше залишається можливостей для вимагання й давання хабарів» [10, с. 186]. Тому скасування обов'язкового ліцензування туристично-агентської діяльності слід розглядати радше як позитивний, а не негативний крок із боку держави. Відповідний крок назустріч підприємцям не повинен негативно відобразитися й на якості туристичних послуг.

Авторка вважає, що ключову роль тут повинні відіграти закони ринкової економіки. Скасування обов'язкового ліцензування туристично-агентської діяльності спочатку (у 2011–2012 рр.) справді потягнуло за собою зростання кількості вчинених представниками туристичних агентств злочинів, однак відповідний ефект був тимчасовим, і вже в наступні роки кількість таких злочинних діянь пішла на зменшення. Причина цього, на думку авторки, полягає в тому, що недобросовісні підприємці не витримали конкуренції з тими, хто дбав про свою репутацію. Водночас очікувати, що невдовзі кількість нечесних туристичних агентів зійде на нуль, навряд чи правильно.

Очевидно, що завжди знайдуться ті, що досить ліберальні законодавчі вимоги до здійснення відповідної діяльності намагатимуться використати в злочинних цілях. У зв'язку з цим в ситуації, яка склалася, варто впроваджувати такий відомий у світовій практиці туристичної діяльності інструмент як недержавна добровільна сертифікація, тобто створення єдиного центру контролю за якістю послуг, який створюється для того, щоб уникати махінацій у вказаній сфері. Для цього потрібно проводити професійну атестацію працівників туристичного бізнесу та вносити туристичних агентів до спеціального реєстру, розміщеного в мережі Інтернет. Забажавши скористатися послугами конкретного туристичного агента, споживач туристичних послуг зможе заздалегідь його перевірити [7, с. 123].

Конкретні кроки в цьому напрямі вже зробила Асоціація лідерів туристичного бізнесу України (далі – АЛТУ) – перше професійне об'єднання суб'єктів туристичної діяльності, створене в 2007 році провідними вітчизняними туристичними операторами [11]. Туристичні оператори-члени АЛТУ запровадили для туристичних агентств недержавну програму «Знак якості АЛТУ», спрямовану на забезпечення підвищення рівня довіри споживачів до туристичних агентств – учасників програми та збільшення обсягу наданих ними туристичних послуг.

Ті агентства, які пройшли добровільну перевірку якості обслуговування та відповідають вимогам АЛТУ (здійснюється, зокрема, перевірка приміщень, призначених для обслуговування споживачів туристичного продукту, оцінка кваліфікації персоналу за допомогою тестування тощо [12]), одержують право використовувати зображення «Знак якості», що підтверджує відповідність туристичного агентства вимогам асоціації; отримують пріоритетні умови роботи з провідними туристичними операторами-членами АЛТУ; додаються до загальнодоступного реєстру на сайті асоціації, який підтверджує участь туристичного агентства в програмі «Знак якості»; беруть участь у рекламно-інформаційній кампанії асоціації з просування «Знаку якості» у друкованих та електронних ЗМІ, а також і в друкованій продукції туристичних операторів-членів асоціації; отримують доступ до постійно діючої професійної системи підтвердження кваліфікації персоналу та сприяння поліпшенню якості обслуговування. АЛТУ здійснює постійний моніторинг, плановий і позаплановий контролю за дотриманням суб'єктами туристичної діяльності, учасниками програми вимог асоціації. Підтвердження відповідності діє протягом 12 місяців з дня його видачі [12].

Заслугує на схвалення також ініціатива Асоціації лідерів туристичного бізнесу України, яка стосується розробки та впровадження Кодексу усталеної ділової практики та правил професійної етики суб'єктів туристичної діяльності. Суб'єкти туристичної діяльності, які підпи-

сали цей кодекс, добровільно погодилися дотримуватись правил добросовісного ведення бізнесу та вільної конкуренції на туристичному ринку України і таких вимог діяльності: сторони визнають несумісними із професійною етикою і мораллю схеми нечесного ведення бізнесу, включаючи лобювання своїх інтересів у державних органах шляхом матеріальних заохочень, хабарів, використання адміністративного ресурсу та інших незаконних способів, зобов'язуються всіма залежними від них законними засобами сприяти їх викориненню із ділової практики на туристичному ринку України; сторони зобов'язуються сприяти всіма законними способами поширенню серед всіх учасників туристичного ринку інформації про факти грубого порушення будь-яким учасником туристичного ринку зобов'язань перед іншим учасником, включаючи наявність заборгованості; кожна зі сторін цього кодексу зобов'язується з метою недопущення невиконання учасником, щодо якого є така інформація, зобов'язань перед споживачами туристичних послуг та укладати з ним жодних угод, пов'язаних із формуванням туристичного продукту та/або його реалізацією споживачам, до того, як вона не буде спростована; сторони зобов'язуються оприлюднювати будь-які випадки порушення цього кодексу однією зі сторін; сторони всіма законними засобами сприятимуть тому, щоб порушення положень цього кодексу призводило до отримання порушником статусу суб'єкта з негативною діловою репутацією з метою недопущення випадків невиконання (неналежного виконання) зобов'язань перед споживачами з вини таких порушників тощо [13]. Перспективним є підписання кодексу та добровільне прийняття на себе зобов'язань виконувати його положення якомога більшою кількістю суб'єктів туристичної діяльності.

Необхідно вдосконалювати заходи спеціально-кримінологічного запобігання страховим шахрайствам. Як зазначає О.М. Залстов, на відміну від звичайних шахраїв, чийми жертвами є непоінформовані громадяни, страховому шахраєві доводиться вирішувати складніше завдання – ввести в оману професійних співробітників страхової компанії, проінформованих про предмет шахрайства. На різниці в рівні інформованості й ґрунтується значна частина шахрайств, хоча в страхуванні це не зовсім так. Спонтанний страховий шахрай-дилетант, який ризикнув обманути страховика вперше, можливо, краще знає про обставини страхового випадку, однак погано обізнаний із порядком виплат, умовами страхування й експертизи, іншими страховими випадками [14, с. 556].

М.С. Жилкіна, виокремивши чотири психологічних типи страхових шахраїв («артист», «скандаліст», «зануда», «випадковий»), запропонувала також конкретні методи боротьби з кожним із них. Так, основний метод протидії шахраєві-«артисту» (викликає симпатію, йому справді хочеться вірити) – вести розмову в площині фактів, задавати максимально конкретні запитання й просити детально описувати подробиці, пов'язані зі страховим випадком.

Найкращий засіб проти «скандаліста» (поводиться агресивно, його гасло: «Ви повинні!»), може викрикувати погрози, називати високопоставлених знайомих, які допоможуть покарати страховика) – так званий «зрив програми», коли розмова отримує зовсім не те продовження, на яке він розраховував. Як і «артист», «скандаліст» боїться точних фактів.

Для того, щоб вивести з рівноваги «зануду» (добре знає всі юридичні тонкощі і заявляє про готовність подати в суд на страховика в разі відмови страхової виплати), потрібно самому стати ще більшим «занудою», а для цього треба добре знати всі нюанси умов страхування, законодавство, спиратися на досвід інших страхових компаній. Боротися із «занудою» за допомогою звичайних фактів і деталей не варто, оскільки він все ретельно продумав і підготував, документи у нього в порядку. Акцентувати увагу потрібно

на тій частині інформації, яка перебуває поза його контролем: запити в медичні установи, показання свідків.

«Випадковий» шахрай (ще остаточно не вирішив, чи потрібно йому доводити спробу одержати кошти від страховика), що перевіряє страховика «на міцність», дізнавшись від останнього про протиправність своїх дій і пов'язану з цим відповідальність, легко відступає і більше з цим не прийде або ж якщо й прийде іншим разом, то вже з детально обміркованим новим шахрайством [15].

Для успішного запобігання страховим шахрайствам із боку страхувальників окремі вітчизняні страхові компанії створили базу даних несумлінних страхувальників. Ця база почала формуватися на основі даних про «неблагонадійних» клієнтів, зібраних кожним із учасників ринку страхування за останні роки [16, с. 271]. Потрібно, щоб до цієї ініціативи долучилося якомога більше страховиків.

Варто також погодитися із Ю.М. Биковим, який вважає, що, крім створення відповідних баз даних для запобігання шахрайствам, страховим компаніям слід налагодити ефективну роботу страхової експертизи, страхових агентів, підрозділів по врегулюванню збитків, контрольно-ревізійної роботи; в структурі страхових компаній необхідно створювати служби безпеки, для яких запобігання шахрайським діям було б основним видом діяльності (такий досвід в окремих вітчизняних страховиків уже існує) [17, с. 21, 22]. У найчастіше відвідуваних вітчизняними туристами місцях є сенс укладати договори про обслуговування застрахованих осіб безпосередньо з місцевими медичними установами, що дозволить забезпечити достовірність висунутих рахунків.

Страховим компаніям, які співпрацюють із суб'єктами туристичної діяльності, слід краще контролювати обіг бланків суворої звітності (зокрема, необхідно здійснювати належний облік виданих, переоформлених і зіпсованих полісів). Не варто дозволяти туристичним фірмам списувати зіпсовані бланки самостійно; туристичні фірми слід зобов'язати в обов'язковому порядку здавати їх у страхову компанію. Періодичність звітності туристичних фірм за реалізовані поліси повинна бути за можливості частішою і встановлюватися з урахуванням туристичного сезону та кількості туристів, які відправляються в подорож [15].

Висновки. Авторка підсумує основні розглянуті заходи, спрямовані на запобігання вчинюванню в сфері туризму шахрайствам, це вдосконалення профільного законодавства; підвищення мінімального розміру фінансового забезпечення відповідальності туристичного агента; впровадження недержавної добровільної сертифікації туристичних агентів; впровадження Кодексу усталеної ділової практики та правил професійної етики суб'єктів туристичної діяльності; широке інформування населення про цю проблему, акцентування на конкретних рекомендаціях про те, як не стати жертвою шахрайства; протидія надмірній м'якості судової репресії; призначення судами покарання у вигляді позбавлення права займатися певною діяльністю особам, які вчинили шахрайські дії у вказаній сфері тощо.

На думку авторки, впровадження та реалізація окреслених спеціально-кримінологічних заходів запобігання шахрайствам у сфері туризму може принести відчутні позитивні результати, однак для цього необхідною є цілеспрямована діяльність органів державної влади, інститутів громадянського суспільства та окремих громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про туризм» щодо удосконалення державної політики у сфері туризму № 8317 від 20.04.2018. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63927 (дата звернення: 24.03.2020).
2. Кожухарь И. Советы туристам: как не «прогореть» на покупке тура. *Аргументы и факты*. 7 июля 2014 года. URL: <http://www.aif.ua/society/advice/1202291> (дата звернення: 20.03.2020).
3. Гетманцев Д. Фінансово-туристичні піраміди. *Дзеркало тижня*. 21 червня 2013 року № 22. URL: http://gazeta.dt.ua/business/finansovo-turistichni-piramidi-na-turistichnomu-rinku-pri-poturanni-derzhavi-sklalisy-umovi-spriyativi-dlya-zlovzhivan-_html (дата звернення: 20.03.2020).
4. Недибалюк В. Банківська гарантія – забезпечення законних прав туриста чи «замилування очей»? Взгляд юриста. Юридический блог компании Jurimex. URL: <http://jurblog.com.ua/2012/06/bankivska-garantiya-zabezpechennya-zakonnih-prav-turista-chi-zamilyuvannya-ochey/> (дата звернення: 21.02.2020).
5. Бажал І. Туризм у законі. *Дзеркало тижня*. 20 грудня 2002 року № 49 (424). URL: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/turizm_u_zakoni.html (дата звернення: 20.03.2020).
6. Герасименко В. Ліцензування туристичної діяльності в Україні в контексті міжнародного досвіду. *Журнал європейської економіки*, 2011. Том 10 (№ 4). С. 405–417. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/310> (дата звернення: 22.02.2020).
7. Трусова Т.С. Проблеми контролю якості туристичних послуг в умовах трансформації економіки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, 2011. № 698. С. 119–125.
8. Як захистити права туристів – поради експерта. *Голос Столиці*. 10 лютого 2014 року. URL: http://newsradio.com.ua/2014_02_10/Jak-zahistiti-prava-turistiv-poradi-eksperta/ (дата звернення: 22.03.2020).
9. Бондаренко В. Туризм взяли на гарантію. *Дзеркало тижня*. 28 листопада 2003 року. URL: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/turizm_uzyali_na_garantiyu.html (дата звернення: 22.03.2020).
10. Машлякевич Д.С., Литвинов О.М. Стратегії запобігання і протидії корупції в Україні : монографія. За загальною редакцією д-ра юрид. наук, проф. О.М. Литвинова. Харків : ТОВ «В деле», 2016. 260 с.
11. Про АЛТУ. Інтернет-сайт Асоціації лідерів турбізнесу України. URL: <http://www.altu.com.ua/uk/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B0%D0%BB%D1%82%D1%83/pro-altu.html> (дата звернення: 22.02.2020).
12. Порядок добровільної перевірки відповідності суб'єктів туристичної діяльності вимогам програми «Знак якості Асоціації лідерів турбізнесу України». Інтернет-сайт Асоціації лідерів турбізнесу України. URL: <http://www.altu.com.ua/uk/programa-znak-yakosti-altu/zatverdzenij-poryadok-perevirki.html> (дата звернення: 02.04.2020).
13. Кодекс усталеної ділової практики та правил професійної етики суб'єктів туристичної діяльності. Інтернет-сайт Асоціації лідерів турбізнесу України. URL: http://en.altu.com.ua/Project/Kodeks_ustanovlenoyi_praktiki_i/.
14. Залетов О.М. Убезпечення життя : монографія. К. : Міжнародна агенція «БІЗОН», 2006. 688 с. (Серія «Бібліотека страхування»).
15. Жилкина М.С. Страхование мошенничество: Правовая оценка, практика выявления и методы пресечения. М. : Волтерс Клувер, 2005. 192 с.
16. Машина Н.І. Страхування для туристичних підприємств : навчальний посібник. К. : Центр навчальної літератури, 2006. 368 с.
17. Быков Ю.М. Мошенничество в сфере страхования (криминалогические и уголовно-правовые проблемы) : автореф. дисс. канд. юрид. наук: 12.00.08. М., 2006. 24 с.